

УДК 323.15 (477+470) «1989/2010»

**АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ У РОСІЇ
(1989-1990 рр.)****Володимир Волков**

Київський університет імені Бориса Грінченка,
Україна, 04053, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2
e-mail: qe1dg7bm@ukr.net

Упродовж становлення незалежної України об'єктивною необхідністю поставало питання налагодження відносин зі світовим українством. У світлі демократичного вектору розвитку українська держава лише формувала власну внутрішню та зовнішню політику. Водночас значний потенціал для зміцнення України як усередині, так і на міжнародній арені, становила саме українська діаспора. Саме тому співпраця із закордонними українцями являла собою один із чільних напрямів зовнішньополітичної діяльності нашої держави. З огляду на це, актуальним є дослідження східної гілки української діаспори, до якої безперечно належать українці Росії. Безумовно, будучи однією із найчисельніших етнічних меншин РФ, українська діаспора не може бути проігнорована своєю етнічною батьківщиною. А в умовах наступу на українську ідентичність на пострадянському просторі тематика закордонних українців у Росії є більш ніж важливою для вивчення.

Слід зазначити, що чималий інтерес для вітчизняних науковців східна українська діаспора почала становити після відновлення незалежності України. Зокрема, комплексні загальні праці присвячені українцям у РФ, належали доробку таких вчених як Ф.Д. Заставний [1], В. Ідзьо [2], А. Попок [3], В. Сергійчук [4] та ін. Проте, згадані дослідження стосуються більше історії виникнення української діаспори у РФ. Натомість, сучасні розвідки про українців у Росії аналізують переважно їх культурне життя.

Щодо питання соціально-економічної адаптації українців у РФ, то воно висвітлене досить поверхово та пов'язано в основному із вивченням явища трудової міграції з України до Росії. Побіжно підіймають цю тематику Д.М. Горелов [5], Л.І. Мазука [6] й ін.

Аналогічні процеси досліджуються і в російській історіографії, де у контексті соціально-економічних перетворень на пострадянському просторі розглядається проблема трудової міграції. Актуальним у цьому контексті є дослі-

дження Ж.А. Зайончковської та Г.С. Вітковської [7].

Загалом, проблема соціально-економічної адаптації української діаспори у РФ є практично невисвітленою у вітчизняній історіографії та потребує комплексного дослідження на основі наявних статистичних та архівних джерел.

Звідси, метою нашого дослідження є висвітлення соціально-економічних особливостей суспільної адаптації українців у РФ.

Маємо зазначити, що українська спільнота задовго до офіційного розпаду Радянського Союзу становила собою чисельну групу на території Росії, що згідно всесоюзного перепису населення 1989 р. нараховувала 4,3 млн. осіб [8]. У свою чергу, соціально-класова структура українців чітко визначалася їх рівнем освіти. Так, ще у 1989 р. у результаті соціологічного дослідження, здійсненого фондом «Общественное мнение», було встановлено професійну приналежність опитаних українських респондентів у Росії. Серед учасників дослідження, які вказали свою професійну спрямованість, було встановлено такі результати:

- 12% українців працювали на керівних посадах;
- 13% – інженерно-технічні працівники;
- 9% – працювали у гуманітарній сфері;
- 4% – займали кадрові посади у війську;
- 21% – кваліфіковані робітники [9].

Близько 78% респондентів вказали, що своєю роботою задоволені. Проте, лише 69% із загального числа опитаних вихідців з України позиціонували себе як українці, 15% осіб важко було національно самоідентифікуватися, а решта 16% – українцями себе не вважали. Цікаво, що найбільший рівень національної самосвідомості проявили особи у віці 26-31 років [9]. Цей фактор у подальшому відіграє важливу роль в аналізі статистичних показників щодо зменшення загальної чисельності вихідців з України у РФ, залучених на ринку праці країни проживання.

Слід зазначити, що у першій половині 1990-

х років українці Росії проявляли ініціативу щодо налагодження соціально-економічних зв'язків із батьківщиною. Так, у 1994 р. до МЗС України зверталось українське обласне товариство з Калінінграду – «Мрія». Воно пропонувало будівництво у місті центру розвитку української комерції та культури, а також залучення до участі у цьому проекті окремих регіонів України. Йшлося про можливість залучення українських підприємців до видобутку нафти та бурштину у регіоні. На основі цього, товариство «Мрія» пропонувало створення у Калінінграді консульства та торговельного представництва України [10]. Керівництво українського осередку у Калінінграді мотивувало своє звернення тим, що в області на той час існувала вільна економічна зона «Янтар», яка могла б бути привабливою для українців. На думку голови Калінінградського товариства української культури А. Більчака, саме це мало стати передумовою для відкриття торгового представництва у регіоні [11].

Пропозиція Калінінградської організації не залишилися без розгляду збоку виконавчих органів влади в Україні. На ініціативу будівництва центру розвитку української комерції та культури відгукнулось Міністерство інвестицій України. Й у разі прийняття відповідної постанови ВР України воно було готове розглянути можливість про виділення грошей [12].

Загалом, в офіційному листуванні українського товариства «Мрія» та Міністерства закордонних справ України констатувалася потреба у відкритті українських торговельних представництв у Санкт-Петербурзі, Єкатеринбурзі, Владивостоку та Тюмені [13]. Це, власне, підтверджує широку географію розселення українців на теренах Росії.

Зв'язок українських діаспорних організацій РФ із Україною свідчив про потужне представництво українського етнічного елементу на ринку праці країни проживання. Разом з представниками двох інших найбільших національностей (росіян, татар) українці у Російській Федерації були задіяними переважно як наймані працівники. Так, станом на 2010 р. серед населення у віці 15-72 років число працюючих за наймом українців дорівнювало 94%. В аналогічній віковій групі відсоток працюючих за наймом росіян становив 94,8% [14]. Відповідно, треба констатувати, що лише 6,1% українців Росії працювало не за наймом. Із цієї невеликої кількості господарників лише 2,4% вказали, що офіційно використовували у своїх домогосподарствах найманих працівників. Решта

3,4% вправлялася самостійно. Очевидно, що ініціатива приватного підприємництва не була широко представлена на російському ринку загалом.

У цьому контексті важливо прослідкувати динаміку зайнятості українців у РФ. У порівнянні з 2002 роком відбулися зміни у чисельності зайнятого в економіці населення у віці 15-72 років у Російській Федерації загалом. Зокрема, якщо у 2002 р. працюючих українців налічувалося 1490 тис. осіб, то у 2010 р. – 991 тис., що становить лише 66,5% від показників 2002 р. [14]. Це можна пояснити співмірним зменшенням загального числа українців у РФ протягом 2002-2010 рр. (відбулося зменшення на 35%).

На фоні зниження загального числа працюючих осіб у середовищі української діаспори у РФ, основним джерелом існування українців залишалася саме трудова діяльність. При цьому впродовж 2002-2010 рр. середнє число українців, задіяних у цьому напрямі, переважало відповідний середній показник по Росії (більше 400 осіб) і становило 518 осіб на 1 тис. представників своєї національної групи. Другим популярним засобом заробітку для українців було ведення приватного господарства, кількість учасників якого коливалася від 122 осіб у 2002 р. до 114 осіб 2010 р. на 1 тис. представників української національності [14].

Виявляється, що трудова діяльність у Росії була джерелом доходів у середньому лише для 48% населення, у той час як в українців цей показник становив 52%. При цьому 38% українців мали тільки одне джерело прибутку. Для прикладу, серед росіян це число коливалося біля 23%. Це означає, що етнічні українці перебували у більш скрутному матеріальному становищі, ніж росіяни, оскільки питома вага українців мала обмежений доступ до джерел прибутку.

Слід зазначити, що значна частка населення непрацездатного віку серед українців проживала лише за рахунок соціальних видатків. Наприклад, після трудової діяльності другим за масштабами джерелом існування для українців Росії були пенсії. У той час, третє місце серед джерел забезпечення життя вихідців з України займало приватне господарство [14].

У цілому, домогосподарства були окремою сферою економіки для громадян Росії. Згідно статистичних показників 2002 р. у тих регіонах Російської Федерації, де проживало найбільше число українців (Краснодарський, Красноярський, Приморський, Хабаровський краї й ін.), приватні домогосподарства склалися у

середньому з 3 осіб [15]. У загальній структурі домогосподарств РФ чисельність українських домогосподарств скоротилася упродовж 2002-2010 рр., у той час як чисельність інонаціональних господарств у Росії практично не зазнала змін. Загалом, у 2010 р. найбільш характерними для українців були дрібні домогосподарства, що склалися із 2 осіб [14]. Це свідчить те, що дрібна торгівля не була досить розвинутою у регіонах федерації.

Таким чином, за своєю економічною активністю станом на 2010 р. українці посідали третє місце у Росії після росіян і татар. У свою чергу, якщо брати відсоток економічно активного населення відповідно чисельності кожної національності, то серед росіян економічно активними були 69,8% осіб, у татар – 68,8%, а в українців – 66,5% [14].

Поряд із самостійним працевлаштуванням українців у Росії, українська діаспора розраховувала впродовж 2000-х років на державну підтримку у сфері налагодження соціально-економічних зв'язків із закордонним українством. Зокрема, у Державній програмі «Закордонне українство» на період до 2010 р. прописувалася теза щодо сприяння відкриттю у Санкт-Петербурзі та Калінінграді українських культурно-ділових центрів [16]. Тобто станом на середину 2000-х років таких осередків досі не існувало. Треба зауважити, що фінансування згаданої Державної програми покладалося на регіони України. Так, у грудні 2005 р. МЗС України зверталось до Івано-Франківської, Київської, Луганської, Миколаївської, Полтавської, Черкаської обласних державних адміністрацій щодо прискорення підготовки відповідей на запит МЗС стосовно оцінки фінансових, матеріальних, трудових ресурсів, обсягів і джерел їх фінансування з розбивкою за роками, необхідної для виконання Державної програми «Закордонне українство» на період до 2010 р. [17]. Тобто практика шефства українських міст над українськими громадами у Росії не втрачала своєї актуальності. Більше того, українські осередки намагалися допомагати українцям із працевлаштуванням. Наприклад, у 2005 р. «Товариство української культури Калина» виношувало плани створення комітету для юридичної, фінансово-правової допомоги українцям, що приїждять на заробітки [18]. Такі наміри українського осередку були викликані форс мажорним випадком, коли у 2003 р. у Карелії згоріла бригада українців з Івано-Франківська. Цей інцидент лишився поза увагою тамтешніх правоохоронців. Із листування «Товариства української

культури Калина» та МЗС впливало, що українські мігранти були фактично безправними у РФ [19].

Таким чином, українці, що у результаті розпаду СРСР опинилися поза межами батьківщини, були інкорпоровані у суспільно-політичний і соціально-економічний простір Російської Федерації. Складаючи третю за чисельністю етнічну групу у 1989 р., українці відзначалися високим рівнем освіченості, що лише сприяло їх залученню до ринку праці країни проживання. Водночас, більше 90% етнічних українців залишалися найменшими працівниками, у той час як лише 6% мали власну справу. Можливо, це пояснюється відсутністю повноцінної ринкової економіки у Росії, що змушувало українців реалізовувати себе на поприщі домогосподарств. Звичайно, в умовах неналежного фінансування економічні зв'язки української діаспори Росії й України не могли бути налагоджені належним чином, що негативно вплинуло на збереження українцями своєї національної ідентичності. Але навіть попри загальне зменшення числа українців у РФ, сумарний показник економічно активних українців становив більше 60% від їх загальної чисельності. Звідси, питання соціально-економічної адаптації етнічних українців у Росії залишається актуальним і перспективним для подальшого дослідження.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Заставний Ф.Д. Східна українська діаспора / Ф.Д. Заставний. – Львів, 1992. – 170 с.
2. Ідзьо В. Українська діаспора в Росії. Українсько-російські взаємини: історія, наука, релігія / В. Ідзьо. – Львів: Бак, 2002. – 304 с.
3. Попок А.А. Громадсько-політичне та релігійне життя українців на Далекому Сході в ХХ ст. / А.А. Попок // Український історичний журнал. – 1998. – № 6. – С. 56-57.
4. Сергійчук В.І. «Українізація Росії». Політичне ошуканство українців російською більшовицькою владою в 1923 – 1932 роках / В.І. Сергійчук. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2000. – 331 с.
5. Горелов Д.М. Інституційна інтеграція української діаспори в громадянське суспільство у державах поселення / Д.М. Горелов // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 3 (12). – С. 50-58.
6. Мазука Л.І. Українська держава та світове українство: актуальні питання, потенціал і перспективи взаємодії / Л.І. Мазука. – К.: НІСД, 2013. – 32 с.
7. Постсоветские трансформации: отражение в миграциях / Под ред. Ж.А. Зайончковской, Г.С. Витковской / Центр миграционных исследований, Институт народнохозяйственного прогнозирования РАН. – М.: ИТ «АдамантЪ», 2009. – 411 с.
8. Всесоюзная перепись населения 1989 года. Национальный состав населения по республикам СССР [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_89.php?reg=1
9. Демографічна карта розселення українців у Росії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kobza.com.ua/doslizchennja/506-demografichna-karta-rozselennja-ukrajinciv-u-rosiji-ukr.html>
10. Галузевий державний архів МЗС України (далі – ГДА МЗС України), ф.1, оп.4, спр.7232, арк.5.
11. ГДА МЗС України, ф.1, оп.4, спр.7232, арк.7.

12. Там само, арк.11.	состав домохозяйств [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.perepis2002.ru/index.html?id=18
13. Там само, арк.6.	16. ГДА МЗС України, ф.1, оп.4, спр.15545, арк.12.
14. Социально-демографический портрет России: По итогам Всероссийской переписи населения 2010 года / Федер. служба гос. статистики. – М.: ИИЦ «Статистика России», 2012. – 183 с.	17. Там само, арк.15.
15. Всероссийская перепись населения 2002 года. Число и	18. ГДА МЗС України, ф.1, оп.6, спр.15538, арк.2.
	19. Там само, арк.1.

Волков Володимир Аспекти соціально-економічної адаптації української діаспори у Росії (1989-2010 рр.)

У статті висвітлюються особливості соціально-економічного життя українців на теренах Російської Федерації. Аналізуються особливості зайнятості українців у залежності від їх соціально-класової приналежності. Економічна активність українців порівнюється із рівнем економічного залучення інших двох найбільших етнічних груп РФ – росіян і татар. Встановлено, що частка українців репрезентована у специфічних видах соціально-економічної діяльності, серед яких виокремлюється ведення домогосподарств. На основі дослідження зроблено висновки, що упродовж 1989-2010 рр. українці склали окрему групу суспільства країни проживання, займаючи при цьому гідну нішу у соціально-економічному житті РФ.

Ключові слова: українська діаспора, Російська Федерація, економіка, зайнятість, Міністерство закордонних справ України

Волков Владимир Аспекты социально-экономической адаптации украинской диаспоры в России (1989-2010 гг.)

В статье освещаются особенности социально-экономической жизни диаспорных украинцев на территории Российской Федерации. Анализируются особенности занятости украинцев в зависимости от их социально-классовой принадлежности. Экономическая активность выходцев из Украины сравнивается с уровнем экономического привлечения других двух крупнейших этнических групп РФ – русских и татар. Установлено, что доля украинцев представлена в специфических видах социально-экономической деятельности, среди которых выделяется ведения домохозяйств. На основе исследования сделаны выводы, что в течении 1989-2010 гг. украинцы составляли самобытную группу общества страны проживания, занимая при этом достойную нишу в социально-экономической жизни РФ.

Ключевые слова: украинская диаспора, Россия, экономика, занятость, Министерство иностранных дел Украины

Volkov Volodymyr Socio-economic aspects of adaptation of the Ukrainian Diaspora in Russia (1989-2010)

The features of the socio-economic life of Ukrainian in the Russian Federation to reveals in article. The level of knowledge of the subject indicated in the national historiography. The analysis of employment characteristics of Ukrainian depending on their social class. Author analyzed forms of attracting Ukrainian Diaspora to the labour market of the Russian Federation. Based on the accumulated material specified Ukrainian economic activity, which is compared with the level of economic involvement of the other two major ethnic groups in Russia – Russians and Tatars. Thesis there is determined the main source of income ethnic Ukrainian, whose share has only one source of income. Followed relations with the Ukrainian Diaspora homeland, including cooperation in the socio-economic sphere. It is shown that the Ukrainian government directed efforts at reviving the practice of patronage over Ukrainian cities Diaspora in Russia. It was established that the share of Ukrainian represented in specific types of socio-economic activities, including driving singled out households. Based on the research conclusions that Ukrainian group made a single original society of the country of residence, taking with decent niche in social and economic life of Russia in 1989-2010.

Keywords: Ukrainian Diaspora, Russian Federation, economy, employment, Ministry of Foreign Affairs of Ukraine

Рецензенти:

Кринко Є.Ф., д.і.н., професор

Тихонов А.К., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 07.05.2016 р.